

OSMANLI SAHASINDA YAZILMIŞ BİR MAHZENÜ'L ESRAR NAZİRESİ:
ŞEMSÎ-İ BAĞDÂDÎ'NİN MANZAR-İ EBRÂR MESNEVÎSİ*

Seyhan KARAKÜTÜK**

Öz

Nizâmî-i Gencevî, Fars edebiyatında hamse yazma geleneğinin öncüsü olarak kabul edilir. Şairin *Penc Genc* isimli hamsesini oluşturan eserler, yazıldığı coğrafyanın dışında da oldukça ilgi görmüş, hamseyi oluşturan mesnevilerin tümüne birçok nazire yazılmıştır. Bu hamseyi oluşturan mesnevilerden ilki olan Mahzenü'l esrâr, şairler tarafından adeta ulaşılması gereken bir merteye olarak görülmüş ve bu esere nazire yazmak neredeyse bir gelenek halini almıştır. Osmanlı sahasında da birçok şairin ilgisini çeken bu esere hem Türkçe hem Farsça nazireler yazılmıştır. X/ XVI. yüzyılda, Osmanlı hâkimiyeti altında bulunan Bağdat'ta yaşayan Şemsî-i Bağdâdî de, Mahzenü'l esrâr'a nazire yazan o şairlerden biridir. Bu çalışmada Şemsî-i Bağdâdî'nin, Nizâmî'nin Mahzenü'l esrâr adlı eserine nazire olarak kaleme aldığı Manzar-i ebrâr mesnevisi incelenmiş ve çeşitli açılardan Mahzenü'l esrâr ile benzerlik ve farklılıkları ortaya koyulmaya gayret edilmiştir.

Anahtar kelimeler: Nazire, Nizâmî, Şemsî, Mahzenü'l esrar, Manzar-i ebrâr.

A NAZİRE WRITTEN IN THE OTTOMAN TERRITORIES: SHAMSI-I BAGHDADI'S
'MANZAR-I EBRAR' MATHNAVI AS A NAZİRE TO MAHZENU'L ESRAR

Abstract

Nizami Ganjavi is considered a pioneer of the hamsa writing tradition in Persian literature. The works that constitute the hamsa titled "Penc Genc" by the poet gained significant attention beyond the geographical region they were written in, prompting numerous nazires to be composed for the mathnavis that form this hamsa. The first of these mathnavis that comprise the hamsa, known as "Mahzenu'l Esrar", was seen by poets as a sort of elevated realm to be attained. Writing nazire for this work almost became a tradition. In the Ottoman territories, many poets were captivated by this work, leading to the creation of nazire in both Turkish and Persian. During the 10th and 16th centuries, in the city of Baghdad which was under Ottoman rule, Shamsi Baghdadi was one of the poets who wrote a nazire for "Mahzenu'l Esrar." In this study, Shamsi Baghdadi's mathnavi titled "Manzar-i Ebrar," written as a nazire to Nizami's "Mahzenu'l Esrar," is examined. Efforts are made to highlight the similarities and differences between "Manzar-i Ebrâr" and "Mahzenu'l Esrar" from various perspectives.

Keywords: Nazire, Nizami, Shamsi, Mahzenu'l esrar, Manzar-i ebrar.

* Bu çalışma "Seyhan Karakütük, "Şemsî-yi Bağdâdî'nin Manzar-i Ebrâr Mesnevisi ve Nizâmî'nin Mahzenü'l Esrâr'ı ile Karşılaştırılması" (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2022 künyeli çalışmadan faydalanılarak yazılmıştır. Aynı zamanda 21.10.2022 "Uluslararası Genceli Nizâmî Sempozyumunda" bildiri olarak sunulmuş ancak yayınlanmamıştır.

** İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Fars Dili ve Edebiyatı Doktora Öğrencisi, seyhan.karakutuk@ogr.iu.edu.tr

Giriş

Nizâmî-i Gencevî'nin hamsesini oluşturan mesnevîlerden biri olan *Mahzenü'l esrâr*'a hem Fars edebiyatında hem de Türk edebiyatında birçok nazire yazılmıştır. Nazire, edebiyat sözlüklerinde verilen anlamı itibarıyla, "bir şairin manzum bir eserine, diğer bir şairin aynı vezin ve kafiyede yazdığı benzer şiir"¹ demektir.

Nizâmî-i Gencevî'nin bu dini ve ahlâkî içerikteki mesnevisi Osmanlı sahasında da bir hayli önem görmüş, esere hem Türkçe hem Farsça birçok nazireler yazılmış ve hatta bu esere nazîre yazmak bir gelenek halini almıştır.² Sayısı oldukça fazla olan bu nazirelerden birkaçının ismi şöyledir: Ali Şir Nevâî (ö. 906/1501) *Hayretü'l Ebrâr* (حیرت الابرار); Bursalı Rahmî (ö. 975/ 1567-68) *Gül-i Sad-Berg* (گل صدبرگ)³, Taşlıcalı Yahya (ö. 990/1582) *Gülşen-i Envâr* (گلشن انوار), Bursalı Cinânî (ö. 1004/1595) *Riyazü'l Cinan* (رياض الجنان), Nev'izâde Atâî (ö. 1045/1635) *Nefhatü'l Ezhâr* (نفحة الازهار), Âli Mustafa Efendi (ö. 1008/1600) *Tuhfetü'l Uşşâk* (تحفة العشاق).

Bu geleneğin halkası olan nazirelerden biri de X/XVI. yüzyılda Kanûnî Sultan Süleyman döneminde Osmanlı hâkimiyeti altına girmiş olan Bağdat'ta yaşamış şair Şemsî-i Bağdâdî tarafından kaleme alınmış olan *Manzar-i ebrâr* isimli mesnevidir.

Çalışma konumuzu teşkil eden bu eserin mevcut tek nüshası İstanbul Köprülü Yazma Eserler Kütüphanesi Hacı Ahmed Paşa koleksiyonunda 294 demirbaş numarasıyla kayıtlıdır. Türk edebiyatının önemli tezkirelerinden *Gülşen-i şu'arâ*'nın yazarı ve Şemsî-i Bağdâdî'nin oğlu Ahmed Ahdî b. Şemsî-i Bağdâdî tarafından talik bir yazı ile istinsah edilmiş olan bu eser 70 varaktan ibaret ve 2257 beyitten müteşekkil olup, Nizâmî'nin *Mahzenü'l esrâr*'ı ile aynı vezinde yazılmıştır.

Bu çalışmada öncelikli olarak Şemsî-i Bağdâdî hakkında kendi eseri ve dönem tezkirelerinden elde ettiğimiz bilgiler ışığında hayatı ile ilgili malumat verilmiş ve başta "değerli üstadım" diye bahsettiği Nizâmî-i Gencevî olmak üzere, örnek aldığı ve eserinde

¹ Tahir Olgun, "*Edebiyat Lügati*", haz. Edib Kürkcüoğlu, İstanbul, Enderun Kitabevi, 1994, s. 114; Muhammed Şerîfî, "*Ferheng-i Edebiyat-i Farsî*", C. 2, Tahran, intişarât-i Muin, 1387 hş., s. 1418.

² M. Fatih Köksal, "TDV İslam Ansiklopedisi", "*Nazîre*," C. 32, İstanbul, 2006, s. 456.

³ Bu eserle ilgili Gülgün Erişen tarafından bir yüksek lisans tezi çalışması yapılmıştır. bkz: *Gülgün Erişen, "Bursalı Rahmî ve Gül-i Sad-Berg'i"*, Ankara, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi Tezi, 1990.

adını zikrettiği şairlerden bahsedilmiştir. Daha sonra *Manzar-i ebrâr*'ın detaylı bir incelemesi yapılarak eserin içeriği hakkında bilgi verilmiştir.

Tıpkı Nizâmî'nin eserlerine nazîre yazmış olan diğer şairler gibi kendisi de bir Nizâmî hayranı olan Şemsî-i Bağdâdî'nin *Manzar-i ebrâr* mesnevîsi ve *Mahzenü'l esrâr* arasında, şekil ve muhteva açısından birçok benzerlikler ve yanı sıra farklılıklar bulunmaktadır. Çalışmamızda bu benzerlik ve farklılıklar şekilsel ve içeriksel olarak tanımlanıp maddeler halinde okuyucuların dikkatine sunulmuş ve iki eserin karşılaştırılması esnasında gerek lafız gerekse mana açısından benzerlikleri dikkat çeken bazı beyitler incelenerek Türkçeye tercümelere yapılmıştır.

ŞEMSÎ-İ BAĞDÂDÎ'NİN HAYATI

Dönem tezkirelerinde kendisi ile ilgili ayrıntılı bilgilere rastlanmayan Şemsî-i Bağdâdî hakkında ulaşabildiğimiz en detaylı bilgiler oğlu Ahdî'nin *Gülşen-i şu'ara* adlı tezkiresi ve Sam Mirzâ'nın *Tuhfe-i Sâmî* adlı eserinin Ayasofya⁴ ve Fatih⁵ kütüphanelerinde bulunan yazma nüshalarında yer almaktadır. *Tuhfe-i Sâmî*'nin Vâhid-i Destgirdi neşrinde⁶ ise Şemsî'nin ismine rastlanmamaktadır.

Tuhfe-i Sâmî'nin mezkûr yazma nüshalarında, hicri X/XVI yüzyıl şairlerinden olan Şemsî-i Bağdâdî'nin keçecilik ile meşgul olduğundan ve daha sonra bu işi terk ederek müderrislik yaptığından bahsedilmektedir. Hoş tabiatlı, hoş sohbet ve fakir dostu bir kimse olduğu söylenen Şemsî'nin, bir divan tertip ettiği ve mesnevi konusunda da başarılı olduğu belirtilerek başka tezkirelerde karşılaşmadığımız birkaç şiirinden örnekler sunulmaktadır.⁷

Ayrıca Şemsî ile aynı dönemlerde yaşamış olan Sâm Mirza, tezkiresinde Şemsî'nin *Mahzenü'l esrâr*'a nazîre olarak *Manzarü'l ebrâr* isimli bir mesnevi yazmış olduğunu haber vererek, eserin üçüncü münacatının iki beytinden örnek vermektedir. Bu örnek, Kâtip Çelebi'nin *Keşfü'z-Zunûn* adlı eserinde El Kadı Sincan adına kayıtlı olan⁸ ve

⁴ Sâm Mirza Safevî, "*Tuhfe-i Sâmî*", t.y., Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi (Ayasofya) nr. 4248. Vr. 240^b-241^a.

⁵ Sâm Mirza Safevî, "*Tuhfe-i Sâmî*", t.y., Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi (Fatih) nr. 4242. Vr. 138^b-139^b.

⁶ Sâm Mirza Safevî, "*Tuhfe-i Sâmî*", thk. Vâhid Destgirdî, Tahran, Matbaa-yi Armağan, 1314.

⁷ Sâm Mirza Safevî, "*Tuhfe-i Sâmî*", t.y., Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi (Ayasofya) nr. 4248, Vr. 240^b-241^a; Sâm Mirza Safevî, "*Tuhfe-i Sâmî*", t.y., Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi (Fatih) nr. 4242. Vr. 138^b-139^b.

⁸ Kâtip Çelebi, "*Keşfü'z-Zunûn 'an Esâmi'l-Kütüb Ve'l-Fünûn*", Lübnan-Beyrut, Darü'l ihyâ e-türasi'l Arabiyyî, t.y., s. 1865.

Keşfü'z-zunûn'un en son zeyli olan Bağdatlı İsmail Paşa'nın "Îzâhu'l-meknûn fi'z-zeyli alâ Keşfi'z-zunûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn" adlı eserinde müellifi olarak Ahdî Şemseddin Ahmed el- Bağdâdî'nin gösterildiği⁹ *Manzar-i ebrâr*'m, Şemsî-i Bağdâdî'ye ait olduğunu göstermesi açısından oldukça önemlidir.

Yine *Tuhfe-i Sâmî*'de Sam Mirza, Şemsî'nin bizim başka hiçbir kaynakta ismine rastlamadığımız başka bir naziresinden bahsetmektedir. Mirza'nın söylediğine göre Şemsî, Abdurrahman Câmî'nin (ö.898 /1492) *Heft Evreng* adlı hamsesinin dördüncü mesnevisi olan *Subhatü'l- ebrâr*' a da bir nazire yazmıştır. Bu nazirenin adının "*Sıdk u Safa*" olduğunu söyleyen Mirza, eserden birkaç beyte de yer vermiştir.¹⁰

Ayasofya ve Fatih kütüphanelerinde bulunan her iki el yazması eserde de Şemsî-i Bağdâdî hakkında aynı bilgiler birebir olarak tekrar edilmektedir.

Şemsî-i Bağdâdî'nin oğlu ve aynı zamanda *Manzar-i ebrâr*'m da müstensihisi olan Ahdî, Türk edebiyatının önemli tezkirelerinden olan *Gülşen-i şu'ara*'sında babasından bahsederek onun ehl-i ilim zümresinden olduğunu, gece gündüz ilim tahsil etmek ile meşgul olduğunu ve dönemin padişahına mesnevi bahrinde üç kitap nazmettiğini söylemektedir. Babasının iki dilde (Farsça ve Türkçe) şiirler nazmettiğini söyleyen Ahdî, Şemsî-i Bağdâdî'nin aynı zamanda gazel tarzında bir de divanı olduğunu haber vermektedir.¹¹ Ayrıca Ahdî tezkiresinin çeşitli bölümlerinde babasının hem Türkçe hem Farsça bazı şiirlerine de yer vermektedir.¹²

Şemsî ile ilgili farklı bilgilere ulaştığımız bir diğer eser ise Riyazî Mehmed Efendi'nin kaleme almış olduğu Osmanlı şairlerini ihtiva eden "*Riyâzü'ş-şuara*" adlı eserdir. Eserde Şemsî başlığı altında şairin Bağdatlı olduğu ve Ahdî'nin babası olduğundan söz edilerek, Türkçe bir beytine yer verilmektedir.¹³ Ahdî başlığına baktığımızda ise, babası Şemsî'nin mesleği ile ilgili farklı bir bilgi karşımıza çıkmaktadır. Kendisi de

⁹ Bağdatlı İsmail Paşa, "*Îzâhu'l-Meknûn Fi'z-Zeyli alâ Keşfi'z-Zunûn an Esâmi'l-Kütüb Ve'l-Fünûn*", C. 1, thk. Kılıslı Rifat Bilge, Şerefettin Yaltkaya, haz. Şerefettin Yaltkaya, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1947, s. 581.

¹⁰ Sâm Mirza Safevî, "*Tuhfe-i Sâmî*", t.y., Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi (Ayasofya) nr. 4248, Vr. 241^a; Sâm Mirza Safevî, "*Tuhfe-i Sâmî*", t.y., Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi (Fatih) nr. 4242. Vr. 139^a.

¹¹ Bağdatlı Ahdî, "*Gülşen-i Şu'arâ*", haz. Süleyman Solmaz, Ankara, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, 2018, s. 189.

¹² Bağdatlı Ahdî, a.g.e., s. 37 ve 41.

¹³ Riyâzî Muhammed Efendi, "*Riyâzü'ş-Şuara*" (*Tezkiretü'ş-Şuara*), haz. Namık Açıkgöz, Ankara, 2017, TC Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, s. 193.

1022/1613 yılından itibaren Yenişehir, Halep, Şam, Kudüs ve Kahire de kadılık yapmış olan Riyâzî¹⁴, Ahdî'nin babası olan Şemsî'nin Dârü'l Hilâfe Bağdat'ta kadılık yaptığı esnada belagat yönünden kuvvetli bir kaside söylediğini ve bu münasebetle kendisi ile bir dostluk alışverişinde bulduklarını söyleyip Türkçe bir başka beytine yer vermektedir.¹⁵

Riyâzî Mehmed Efendi'nin verdiği bu bilgilerden, Şemsî'nin hayatının bir bölümünde kadılık yaptığı anlaşılmaktadır. Bu bilgilerden Riyâzî'nin kadılık görevine başladığı 1022/1613 yılı ile emekli olduğu tarih olan 1034/1624 yılı¹⁶ arasındaki 12 yıl içinde Şemsî ile görüştikleri kanaati ortaya çıksa da Riyâzî'nin doğum tarihinin 980/1572¹⁷ yılı olması ve Şemsî'nin *Manzar-i ebrâr*'ı yazdığına yaşının ilerlemiş olduğunu söylemesi¹⁸ dolayısıyla bu kanaatin doğruluğu şüphe içermektedir.

Bunlardan başka Şemsî hakkında birbirini takip eder nitelikteki küçük bazı bilgilerin yer aldığı tezkireler de mevcuttur. Sâdikî-i Kitâbdâr'ın Çağatay Türkçesi ile kaleme alınmış olan "*Mecma'ul Havâs*" adlı tezkiresinde Şemsî'den birçok şiri olan Bağdatlı mutaassıp bir şair olarak bahsedilmekte¹⁹, Said-i Nefsî'nin "*Târih-i Nazm u Nesr der İran*" adlı eserinde ve Abdurresul Hayyampûr'un "*Ferheng-i Sohenveran*" adlı eserinde de bu bilgiler aynen tekrar edilmektedir.²⁰ Fakat Şemsî'nin eserinde dört halifeyi övdüğü beyitleri²¹ göz önüne alındığında bu bilginin doğruluğuna kanaat getirmek oldukça güçtür.

Ahdî'nin eseri *Gülşen-i şu'arâ*'dan öğrendiğimiz bir diğer önemli bilgi ise Şemsî'nin fertlerinden birçoğu şair olan bir aileye mensup olduğudur. Ahdî'nin tezkiresinde geçen aile fertlerinin isimleri şu şekildedir: Şemsî-i Bağdâdî'nin büyük oğlu Rızâî (ö. 963/1556)²², küçük oğlu Murâdî²³, Şemsî'nin kardeşi Hüseyinî-i Bağdâdî²⁴, *Tuhfe-i*

¹⁴ Namık Açıköz, "TDV İslam Ansiklopedisi", "*Riyâzî*", C. 35, İstanbul, 2008, s. 144.

¹⁵ Riyâzî Muhammed Efendi, **a.g.e.**, s. 246.

¹⁶ Açıköz, "TDV İslam Ansiklopedisi", s. 144.

¹⁷ Açıköz, **a.y.**

¹⁸ Mevlânâ Şemsî-i Bağdâdî, "*Manzar-i Ebrâr*", t.y., Köprülü Yazma Eser Kütüphanesi (Hacı Ahmed Paşa) nr. 294, Vr. 6^b.

¹⁹ M. Oğuzhan Kuşoğlu, "*Sâdikî-i Kitâbdâr'ın Mecma'ül-Havâs Adlı Eseri (inceleme - Metin - Dizin)*", Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Dili Bilim Dalı, Doktora Tezi Tezi, 2012, s. 494.

²⁰ Saîd Nefsî, "*Tarih-i Nazm u Nesr der İran*", C. 1, Tahran, İntişârât-ı Furûğî, 1334, s. 534; Abdurresûl Hayyâmpûr, "*Ferheng-i Sohenveran*", C. 2, Tahran, İntişârât-ı Telâye, 1382, s. 515-516.

²¹ Mevlânâ Şemsî Bağdâdî, "*Manzar-i ebrâr*", Vr. 12.^b

²² Bağdatlı Ahdî, "*Gülşen-i Şu'arâ*", s. 171.

²³ **A.g.e.**, s. 281.

²⁴ **A.g.e.**, s. 139.

Sâmî'nin Ayasofya ve Fatih²⁵ nüshalarında Şemsî'nin kardeşi olarak bahsedilen, fakat Ahdî'nin tezkiresi *Gülşen-i şu'arâ*'da amcaoğlu olarak tanıttığı Rindî²⁶ (ö. 993/1585) ve onun oğlu Zühdî²⁷, yine akrabalarından olduğunu söylediği Hürremî²⁸ Şemsî'nin şair olan aile fertlerinden bazı isimlerdir.

Şemsî-i Bağdâdî çalışma konumuz olan eserinde de kendisi ile ilgili bazı bilgilere yer vermektedir. Kaynaklarda doğum ve ölüm tarihleri ile ilgili bir bilgiye rastlamadığımız şair *Manzar-i ebrâr*'ı yazdığı esnada yaşının ilerlemiş olduğunu kendi sözleri ile dile getirmektedir:

فکرِ صوابی نشد از من پدید موی سیاه گشت به عُصیان سفید
عمر به غفلت گذرانیده‌ام توسن طاعت ندوانیده‌ام²⁹

“Benden doğru bir fikir çıkmadı, siyah saçım itaatsizlik ile beyazladı.

Ömrümü gaflet ile geçirdim, ibadet atını koşturamadım.”

Ayrıca eserin hâtime bölümünde Şemsî'nin *Manzar-i ebrâr*'ı bitiriş tarihi olarak verdiği tarihten ve de eserinde Kanunî Sultan Süleyman'ın senasna ayırdığı üç bölümden onun Sultan Süleyman zamanında hayatta olduğu ve bir başka beytinde verdiği bilgilerden de Bağdat'ta yaşadığı bilgisine ulaşıyoruz:

بود ز هجرت شده باوی قرین نهصد و پنجاه و چهار از سنین³⁰

“Hicretten bu zamana yaklaşık dokuz yüz elli dört sene geçmişti”

من که به بغداد درم بی خوشی زار و نزارم ز ریاضت کشی³¹

“Ben ki Bağdat'ta mutsuzluk içindeydim.

Sıkıntılardan dolayı zâr u perişan idim.”

Şemsî eserinde, şeyhinden aldığı eğitimi ile ilgili de ayrıntılı bilgilere yer vermektedir. “Pîr'in Hizmetinde Bulunma ve Ondan Fayda Görme”³² başlıklı bölümde,

²⁵ Sâm Mirza Safevî, “*Tuhfe-i Sâmî*”, t.y., Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi (Ayasofya) nr. 4248, Vr. 240^b; Sâm Mirza Safevî, “*Tuhfe-i Sâmî*”, t.y., Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi (Fatih) nr. 4242, Vr. 138^b.

²⁶ Bağdatlı Ahdî, “*Gülşen-i Şu'arâ*”, s. 171.

²⁷ A.g.e., s. 172.

²⁸ Bağdatlı Ahdî, A.g.e., s. 145.

²⁹ Mevlânâ Şemsî-i Bağdâdî, “*Manzar-i Ebrâr*”, Vr. 6^b.

³⁰ A.g.e., 70^a.

³¹ A.g.e., Vr. 7^b.

şeyhinden evvela Arapça eğitimi almakla işe başladığından ve daha sonra nücum, aruz ve kafiye eğitimi aldığından söz etmektedir. Tüm bu ilimlerin ardından da şeyhinin kendisindeki yeteneği görerek onu şiir yazmaya teşvik ettiğini söylemektedir:

شاهد معنی که به من شد قرین گفت برو شعر بگو بعد از این³³
 “Manaya vakıf olduğumu görünce ‘git bundan sonra şiir söyle’ dedi.”

Hakkında tezkirelerden ve eserinden elde ettiğimiz kısıtlı bilgilere dayanarak Şemsî'nin edebî açıdan kuvvetli bir şair olduğu ve tarafımızdan henüz tümüne ulaşılamamış olsa da birçok şiiri olduğunu söylemek mümkündür.

ŞEMSÎ-İ BAĞDÂDÎ'NİN ESERİNDE ADINI ZİKRETTİĞİ ŞAİRLER

Manzar-i ebrâr'ı incelediğimizde Şemsî-i Bağdâdî'nin eserinde kendisinden evvel yaşamış olan bazı şairlerin isimlerini andığını ve zaman zaman onların şiirlerinden tazminler yaptığını görmekteyiz.

Nizâmî-i Gencevî

Şemsî-i Bağdâdî, Nizâmî'ye nazire yapmak amacıyla kaleme aldığı eserinde onun adını açıkça ve büyük bir ihtiram ile zikretmiş, kimi zaman *Mahzenü'l esrâr*'a ve hamsesine atıf yaparak kimi zaman ise şiirlerinden tazmin yaparak Nizâmî'yi birçok yerde anmıştır:

باغ کزومیه برد صد هزار باز عجب نیست ازو پنج انار³⁴
 “Bahçenin kendisinden yüz bin meyve aldığı o kişiden, beş nar istemek tuhaf bir iş değildir.”

Sa'dî-i Şirâzî

Şemsî, *Manzar-i ebrâr*'da Sa'dî'nin hem *Gülistan* isimli eserini hem de adını iham yapmak suretiyle anmış, aynı zamanda bir beytini tazmin etmiştir:

آن یکی از خطّه شیراز پاک کرده گلستان همه اقلیم خاک³⁵

³² A.g.e., Vr. 64^b-66^a.

³³ A.g.e., Vr. 65^a.

³⁴ Mevlânâ Şemsî-i Bağdâdî, Vr. 13^b.

³⁵ A.g.e., "*Manzar-i Ebrâr*", Vr. 7^b.

“O biri pirüpak Şîraz diyarından tüm dünyayı Gülîstan’a çevirdi”

Abdurrahmân-ı Câmî

Şemsî'nin hayatı ile ilgili bölümde zikrettiğimiz üzere, *Tuhfe-i Sâmi*'nin incelediğimiz Ayasofya ve Fatih³⁶ kütüphanelerindeki nüshalarından öğrendiğimiz kadarıyla, Şemsî Câmî'nin *Subhatü'l ebrâr* adlı mesnevisine de bir nazire yazmıştır. Aynı zamanda *Manzar-i ebrâr* mesnevisinde de îham yolu ile kendisinden bahsetmiş ve de adını vermeden *Salâmân ve Ebsâl* mesnevisinden bir beytini ³⁷ tazmin etmiştir:

صانع، بی‌چون که جهان آفرید" قدرتِ او کون و مکنان آفرید³⁸
 “Yaradan, eşi benzeri olmayan dünyayı yarattı,

O'nun kudreti, varlığı ve kâinatı yarattı.”

Husrev-i Dihlevî

Şemsî, *Manzar-i ebrâr*'da, bir yerde açıkça diğer iki yerde îham yoluyla Husrev-i Dihlevî'nin adını anmıştır:

وان دگر از هند شده افسری خسرو اقلیم سخن پروری³⁹

“Ve o diğeri Hindistan'da taç taktı
 Şairler ülkesinin şâhı oldu.”

MANZAR-İ EBRÂR

Manzar-i ebrâr'ın mevcut tek nüshası Köprülü Yazma Eserler Kütüphanesi Hacı Ahmed Paşa koleksiyonunda 294 demirbaş numarasıyla kayıtlıdır. Türk edebiyatının önemli tezkirelerinden *Gülşen-i şu'arâ*'nın yazarı ve Şemsî'nin oğlu, Ahmed Ahdî b. Şemsî-i Bağdâdî (ö. 1002/1593-94) tarafından talik bir yazı ile Cemâziyelevvel 975/ 1567

³⁶ Sâmi Mirza Safevî, “*Tuhfe-i Sâmi*”, t.y., Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi (Ayasofya) nr. 4248. Vr. 240^b-241^a; Sâmi Mirza Safevî, “*Tuhfe-i Sâmi*”, t.y., Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi (Fatih) nr. 4242. Vr. 138^b-139^b.

³⁷ Abdurrahman Câmî, “*Salâmân ve Ebsâl*”, thk. Zehrâ Muhâcirî, Tahran, Neşr-i Ney, 1376 hş., s. 163.

³⁸ Mevlânâ Şemsî Bağdâdî, “*Manzar-i ebrâr*”, Vr. 52^a.

³⁹ A.g.e., Vr. 7^b.

Kasım/Aralık tarihinde istinsah edilmiş olan bu eser 70 varak ve 2257 beyitten müteşekkildir. Şemsî eserini bitiriş tarihi olarak 954/1547/1548 yılını işaret etmektedir.⁴⁰

Manzar-i ebrâr'ın muhtevasında bulunan Kanûnî Sultan Süleyman (salt. 1520-1566) adına yazılmış olan üç senadan bu eserin Kanûnî'ye sunulmak üzere kaleme alındığı anlaşılrsa da, Sultana takdim edilip edilmediğine dair elimizde yeterli bilgi bulunmamaktadır. Fakat eserin İstanbul'daki bir kütüphanede bulunması da maksadına ulaşmış olsun yahut olmasın, *Manzar-i ebrâr*'ın bir şekilde Sultan'a takdim edilmek üzere buraya getirildiği ihtimalini de güçlendirmektedir.

Eserin nazım şekli mesnevîdir şair eserinde başka bir nazım biçimine yer vermemiş tamamını mesnevî kalıbında yazmıştır. Tıpkı nazire olarak yazıldığı *Mahzenü'l esrâr* gibi serî bahrinin müfte' ilün/müfte' ilün/fâ' ilün kalıbında kaleme alınmıştır.

Şemsî-i Bağdâdî eserinin telif sebebini de yine kendi sözleri ile dile getirmiş ve niyetinin *Mahzenü'l esrâr*'a nazire yazmak olduğunu açıkça belirtmiştir. "Batın Âleminde Değerli Üstat Şeyh Nizâmî'ye Bağlanma; *Mahzenü'l esrâr*'ın İzinden Gitme ve *Manzar-i ebrâr*'a Başlama İznî" başlıklı bölümde şair bir gece rüyasında Nizâmî, Câmî ve Husrev-i Dihlevî gibi şairlerin hazır bulunduğu bir mecliste, *Manzar-i ebrâr*'a başlamak için Nizâmî'den izin aldığını ayrıntılı bir şekilde anlatmaktadır.⁴¹

Ayrıca "Hâtîme-i Kitâb" bölümünde bir hamse yazmak niyetinde olduğunu, *Manzar-i ebrâr*'ın bu hamsenin ilk mesnevisi olduğunu belirterek diğer dördünü yazabilmek için Allah'tan yardım talebinde bulunmaktadır. Sam Mirza'nın *Tuhfe-i Sâmi* adlı tezkiresinde bahsettiği ve Şemsî'nin, Abdurrahmân-ı Câmî'nin *Subhatü'l ebrâr* adlı mesnevisine nazire olarak kaleme aldığını söylediği *Sıdk u Safâ*⁴² adlı eseri bu hamsenin bir başka mesnevisi olabilir mi elimizdeki bilgilerle bu kaniya varmak pek ihtimal dâhilinde görülmemektedir. Mezkûr eser ve tezkirelerde varlığından bahsedilen dîvanın bulunması halinde bu eserlerin de literatüre dâhil edilmesinin faydalı olacağı düşünülmektedir.

ESERİN MUHTEVASI

⁴⁰ A.g.e., Vr. 70^a.

⁴¹ A.g.e., Vr. 13^a-14^a.

⁴² Sâm Mirza Safevî, "*Tuhfe-i Sâmi*", t.y., Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi (Ayasofya) nr. 4248, Vr. 241^a; Sâm Mirza Safevî, "*Tuhfe-i Sâmi*", t.y., Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi (Fatih) nr. 4242. Vr. 139^a.

Yazıldığı dönemin dil ve imla özelliklerini taşıyan *Manzar-i ebrâr* toplam altmış üç başlık içermektedir. Çalışmamızın makale sınırlarını aşmaması için eserin muhtevasına fazlaca girilmeden, bölümlerinden kısaca bahsedilecektir.

“Besmele Manzumesi” ile başlayan eser “Fâtıha Suresi’nin Vasıfları Hakkında” isimli bir başka manzume ve ardından gelen “tevhid” ile devam etmektedir. Dört “münacat” ve Hz. Muhammed’e yazılmış beş “naat”ın ardından gelen “sebeb-i telif” bölümünde Şemsî bir eser yazma isteğiyle düşüncelere daldığı bir gece, rüyasında Nizâmî, Husrev-i Dihlevî ve Câmî gibi şairlerin hazır bulunduğu bir meclis gördüğünü anlatmaktadır. Kadehlerin boşalıp, mutriplerin sustuğu anda Nizâmî’ye hitaben konuşmaya başlayan Şemsî, onu diğer şairlerle karşılaştırır ve herkesten daha üstün olduğunu, onun yolundan giden herkesin onun kanatları ile yükseldiğini, onun kadehinden bir yudum içen kişinin coştüğünü ve kendisinin de bu bâdenin teşnesi olduğunu söyleyerek, Nizâmî’nin kendisine bu yolda himmet etmesini ister. Bunun üzerine Nizâmî kadehinde kalmış olan tortuyu Şemsî’nin kadehine boşaltarak onu işaret eder. Bu olay üzerine mana kapılarının kendisine açıldığını ve dilinin şekerler saçmaya başladığını anlatan Şemsî, *Manzar-i ebrâr*’ı yazmaya başladığını söyler.

Manzar-i ebrâr’ın muhtevasında Kanûnî Sultan Süleyman için yazılmış, “senâ” adı verilen üç ayrı methiye bulunmaktadır. Şemsî-i Bağdâdî bu senaların tümünde özellikle Kanûnî Sultan Süleyman’ın adaletine vurgu yapmakta, onu “İman ordusunun komutanı, Osmanlı imparatorluğunun iftiharî”⁴³ diye tanımlamaktadır. Şair ayrıca ilk senada, bu dönemin önemli tarihsel gelişmelerinden biri olan, Osmanlı ordusunun Sultan Süleyman önderliğinde doğuya yönelik en büyük ve en uzun süreli askeri seferlerinden biri olan Irakeyn seferinden de (1533-1535) bahsetmektedir. Kendisi de Bağdatlı olan şairimiz, bu seferin Bağdat üzerindeki etkilerini bizzat şahitliğine dayanarak anlatmakta, Bağdat’ın Osmanlı eliyle tekrar imar edilışinden ayrıntıları ile bahsetmektedir. Burada çalışma konumuz olan eserde bu önemli tarihi olaydan nasıl söz edildiğine dair birkaç örnek sunmanın faydalı olacağı görüşündeyiz.

Şemsî-i Bağdâdî, Bağdat’ın Osmanlı askerleri tarafından fethedilmesinden sevinçle bahsetmiş ve bu olayın tarihi olarak 939/ 1532/1533 yılını işaret etmiştir:

تیسغ زده کافر مخروج را بس ته ره فتتیه یاجوج را

⁴³ Mevlânâ Şemsî-i Bağdâdî, “*Manzar-i ebrâr*”, Vr. 16^a.

بود ز هجرت شده در سالها نه صد و سی سال و نه از سالها
 زیر نشین علم داد شد سایه فکن بر سر بغداد شد⁴⁴
 “İsyancı kâfirleri kılıçtan geçirdi, Ye’cüc fitnesinin yolunu kapattı,

Hicretin üzerinden yıllar geçmişti, yıllardan dokuz yüz otuz dokuz yılı idi,

Adalet sancağının altına oturup, Bağdat’ın üzerine gölgesini düşürdü.”

Bağdat’ın Osmanlı tarafından fethedilmeden önceki haliyle ilgili de şu bilgileri vermektedir:

گشته ز افراط فساد و جفا برج ولایت تهی از اولیا
 صومعه خالی شده از زکر خُر خانقه از اسب و خر و گاو پر⁴⁵
 منبر و محراب رها کرده اند مدرسه ها میکده ها کرده اند⁴⁶
 “Zulüm ve bozgunculukta ifrattan, velayet kalesi evliyasız kalmıştı

Mabetler özgürce zikir yapılamaz olmuş, tekkeler at, eşek ve ineklerle dolmuştu

Minberi ve mihrabı terk etmiş, medreseleri meyhanelere çevirmişlerdi.”

Şemsî-i Bağdadî, Kanûnî Sultan Süleyman eliyle Bağdat’ın yeniden imar edilmesine de birçok yerde vurgu yapmaktadır:

روی به آبادی کشور نهاد در به رخ مردم عالم گشاد⁴⁷
 “Ülkeyi âbad etmeye yöneldi, dünyadaki insanlara kapıları açtı.”

Yine bir başka beyitte şöyle söylemektedir:

زامن و امان داد به مردم فراغ قطره خون در نچکاند از دماغ⁴⁸
 “İnsanlara güven ve huzur sağladı, burunlardan bir damla kan akıtmadı.”

Kanûnî’ye ayrılmış olan bu üç başlığın ardından giriş bölümünü tamamlayan şair, eserine sırasıyla bir makale ve makale konusu ile ilgili hikâyeye şeklinde devam etmektedir. Eserin bu bölümü 20 makale ve 24 hikâyenin yanı sıra makale olarak adlandırılmamış 3 ayrı başlık içermektedir.

⁴⁴ A.g.e., Vr. 14^b.

⁴⁵ Mevlânâ Şemsî-i Bağdadî, Vr. 14^b.

⁴⁶ A.g.e., Vr. 15^a.

⁴⁷ A.g.e., Vr. 15^b.

⁴⁸ A.g.e., a.y.

Makale ve hikâyelerin yer aldığı bu bölümden sonra eser “Der Hâtîme-i Kitâb Gûyed” manzumesi ile tamamlanmaktadır.

NİZÂMÎ’NİN *MAHZENÜ’L ESRÂR*’I İLE ŞEMSÎ-İ BAĞDÂDÎ’NİN *MANZAR-İ EBRÂR* MESNEVÎSİNİN KARŞILAŞTIRILMASI

Nizâmî’nin *Mahzenü’l esrâr* adlı eseri ile Şemsî-i Bağdâdî’nin ona nazire olarak kaleme aldığı *Manzar-i ebrâr* adlı eser arasında çeşitli yönlerden benzerlikler ve farklılıklar mevcuttur. Söz konusu benzerlik ve farklılıkların bir kısmı biçimsel bir kısım ise içerikseldir. Aşağıda evvela iki eserin genel hatlarıyla karşılaştırıldığı bir tablo verilmiş ve daha sonra sözü edilen benzerlik ve farklılıklardan bir kısmına değinilmiştir.

<i>Manzar-i ebrâr</i>	<i>Mahzenü’l esrâr</i>
63 başlık	60 başlık
Giriş Bölümü	Giriş Bölümü
Besmele, Fatıha suresinin vasıfları, Tevhid, Münacat, Naat, Eserin Yazılış Sebebi, Padişaha övgü,	Tevhid, Münacat, Naat, Miraç, Padişahın Övgüsü, Yer Öpme Hitabı, Kitabın nazmı ve tertibi, Sözü Fazileti, Manzum Yazının Mensur Yazıya Üstünlüğü, Gecenin Tavsifi ve Gönlü Tanıma, Halvet ve Halvetin Semeresi
Makalelerden Önceki Giriş Bölümü 16 Başlık İçermektedir.	Makalelerden Önceki Giriş Bölümü 19 Başlık İçermektedir.
20 makale, 24 hikâye ve 3 ayrı başlıktan müteşekkildir.	20 makale ve 20 hikâyeden müteşekkildir.
Der Hâtîme-i Kitâb Gûyed manzumesi ile tamamlanmaktadır.	Encâm-ı Kitâb manzumesi ile tamamlanmaktadır.

BİÇİMSEL BENZERLİKLER VE FARKLILIKLAR

- *Manzar-i ebrâr* tıpkı *Mahzenü’l esrâr* gibi serî bahrinin müfte’ilün müfte’ilün fâ’ilün kalıbında yazılmıştır.
- *Mahzenü’l esrâr* 2400 beyitten, *Manzar-i ebrâr* ise 2257 beyitten müteşekkildir.

- *Mahzenü'l esrâr*'da 2 münacat, 5 naat, 1 miraciye; *Manzar-i ebrâr*'da ise 4 münacat, 5 naat (biri miraç hadisesi hakkında) bulunmaktadır.
- *Mahzenü'l esrâr* 20 makale ve 20 hikâyeden oluşurken, *Manzar-i ebrâr* 20 makale ve 24 hikâyenin yanı sıra makale olarak adlandırılmamış 3 ayrı başlık içermektedir.
- Her iki eserde de hikâyeler makalelerin ardından ve konuyla ilişkili olarak gelmektedir. *Mahzenü'l esrâr*'da sıralama bir makale bir hikâye şeklinde ilerlerken, *Manzar-i ebrâr*'da 17. makaleyi teşkil eden "Belagatin Fazileti" adlı manzumeden sonra, "Hikâye" ve "Onun Aksine Bir Hikâye" başlığı altında üst üste iki hikâye yer almaktadır.
- Nizâmî'nin eserindeki her hikâyenin, ihtiva ettiği konuya dair bir başlığı bulunurken, Şemsî'nin eserinde hikâyeler başlıksız olarak yer almaktadır.
- Hem Nizâmî hem Şemsî eserlerinde şüirlerinin neredeyse çoğunun sonunda tecrid sanatını kullanmak suretiyle kendi isimlerini anmışlardır.

İÇERİKSEL BENZERLİK VE FARKLILIKLAR

- Her iki mesnevi de "Besmele" manzumesi ile başlar. Nizâmî eserinin bu başlangıç bölümünde Allah'ın rahmetinden ve her şeyin yaratıcısı olduğundan söz eder; Şemsî ise besmeleyi ilk olarak kelimelere daha sonra ise tek tek harflere bölerek vasıflandırır.
- İki eserin de 2. münacatında şairler benzer üsluplarla Allah'ın sıfatlarını anlamakta akılların ve onu övmekte dillerin yetersiz kaldığından bahsetmektedir. Nizâmî bunu bir hadîse işaret ederek yaparken⁴⁹, Şemsî ise Arapça bir beyit ile yapmaktadır⁵⁰.
- Her iki eserde şairler Peygamberin miraç yolculuğunun anlatıldığı bölümlerde astronomik unsurlardan ziyadesiyle faydalanmışlardır. Nizâmî'nin bu bölümdeki teşbihleri ve dili Şemsî'ye nazaran daha ağırdır. Ayrıca her iki şair de bu bölümde peygamberin bineği olan Burak hakkında "şimşek"

⁴⁹ Nizâmî-i Gencevî, "*Mahzenü'l Esrâr*", thk. Vâhîd Destgirdî, Tahran, İntişarât-i İbn-i Sînâ, 1334, s. 11.

⁵⁰ Mevlânâ Şemsî-i Bağdâdî, "*Manzar-i ebrâr*", Vr. 6^a.

benzetmesi yaparak⁵¹ bu yolculuğun “bir nefeste olup bittiğine” dair vurgu yapmışlardır.⁵²

- *Mahzenü'l esrâr*'da bulunan “halvet” ve “semerele” bölümü *Manzar-i ebrâr*'da bulunmamaktadır.
- *Mahzenü'l esrâr*'da “Yer Öpme Hitabı” padişaha yapılırken,⁵³ *Manzar-i ebrâr*'da 5. naat “Peygamberin Eşiğini Öpme”⁵⁴ şeklinde işlenmiştir.
- *Manzar-i ebrâr*'da 3. naat Peygamberin mucizelerine ayrılmışken, Nizâmî'nin eserinde böyle bir bölüm bulunmamaktadır.
- Her iki mesnevide de Padişaha Övgü bölümü bulunmaktadır. Eserinde kendi döneminin padişahı olan Fahreddin Behram Şah'a övgüde bulunan Nizâmî, onu daha çok cömertliği ve bilgisi ile methederken, Şemsî dönemin Osmanlı sultanı Kanûnî Sultan Süleyman'a “sena” adını verdiği üç başlık ayrılarak onun en çok adaletli oluşuna vurgu yapmıştır.
- Her iki eserde de İsa peygamberle ilgili bir hikâye yer almaktadır. *Mahzenü'l esrâr*'daki hikâyede Nizâmî, İsa peygamberin pazar yerindeki köpek iskeletinin dişlerini inciye benzettiği meşhur hikâyeyi aktarmaktadır.⁵⁵ *Manzar-i ebrâr*'da ki hikâyede ise zamanın bir bilgesi ile İsa peygamber arasındaki mektuplaşma hikâyesi anlatılmaktadır.⁵⁶
- Yine her iki eserde hikâyesi yer alan ortak isimlerden biri de Hârûn Reşid'dir. *Mahzen'ül esrâr*'da, ayağının bastığı yerde bulunan hazineden aldığı güç ile Hârûn Reşid'in damadı olma talebinde bulunan berberin hikâyesi anlatılırken,⁵⁷ *Manzar-i ebrâr*'da tüm halkın zengin olduğu Hârûn Reşid devrinde, zekât verecek kimseyi bulamayan bir zümrenin hikâyesine yer verilmektedir.⁵⁸
- Nûşirevan'ın hikâyesi hem *Mahzenü'l esrâr*, hem de *Manzar-i ebrâr*'da adaleti gözetmenin gerekliliği konusundaki makalelerden sonra yer

⁵¹ Nizâmî-i Gencevî, “*Mahzenü'l Esrâr*”, s. 16; Mevlânâ Şemsî Bağdâdî, “*Manzar-i ebrâr*”, Vr.9^a .

⁵² Nizâmî-i Gencevî, *a.g.e.*, s. 19; Mevlânâ Şemsî Bağdâdî, *a.g.e.*, Vr. 10^b.

⁵³ Nizâmî-i Gencevî, *a.g.e.*, s. 32.

⁵⁴ Mevlânâ Şemsî-i Bağdâdî, *a.g.e.*, Vr. 12^a-12^b.

⁵⁵ Nizâmî-i Gencevî, “*Mahzenü'l Esrâr*”, s. 126-127.

⁵⁶ Mevlânâ Şemsî-i Bağdâdî, “*Manzar-i ebrâr*”, Vr. 47^b-48^b.

⁵⁷ Nizâmî-i Gencevî, *a.g.e.*, s. 171-173.

⁵⁸ Mevlânâ Şemsî-i Bağdâdî, *a.g.e.*, Vr. 25^a-26^a.

almaktadır. *Mahzenü'l esrâr*'daki Nûşirevan karakteri önceleri halkına zulmeden daha sonra ise nedamet getirip onlara adalet ile hükmetmeye başlayan bir padişah iken,⁵⁹ *Manzar-i ebrâr*'da çizilen Nûşirevan karakteri hırsızlık mağduru olan bir kafilenin kaybı tazmin edilip, haramilerden intikam alınana dek tacı ve tahtı kendisine haram kılan adil bir padişahtr.⁶⁰

- Nizâmî'nin eserindeki “Tebaanın Hakkına Riayet Etme” başlığını taşıyan dördüncü makale⁶¹ ile Şemsî'nin eserindeki “Bozorgmîhr'in Padişaha Nasihatî” adlı on dokuzuncu makale⁶² içerik açısından birbirine oldukça benzemektedir. Her iki şair bu makalelerinde padişahlara adaletli olmaları ve zulümden el çekmeleri konusunda yakın anlamlı beyitler ile nasihatte bulunmaktadır.
- Bir üst madde de sözünü ettiğimiz makalelerden sonra gelen, *Mahzenü'l esrâr* mesnevisindeki “Yaşlı kadın ile Sultan Sancar'ın hikâyesi” ve *Manzar-i ebrâr*'daki yirminci hikâye de yine birbirine benzemektedir. Nizâmî'nin hikâyesinde bir devlet görevlisi tarafından zulme uğrayan yaşlı kadın Sultan Sancar'ın karşısına dikilerek adalet ister,⁶³ *Manzar-i ebrâr*'daki hikâyede ise bir asker tarafından dayak yiyerek dişi kırılmış olan bir adam zalim bir valinin yolunu keserek kendisinden adalet talebinde bulunur.⁶⁴ İki benzer hikâye arasındaki fark ise Nizâmî'nin hikâyesindeki gadre uğramış yaşlı kadın sultana sitem ve nasihat etmekle yetinir ve hikâye bu şekilde sonlanırken, Şemsî'nin hikâyesinin sonunda, adalet talebine hakkaniyetle cevap vermemiş olan zalim valinin sonu bedbahtlık olmuş ve başına bazı musibetler gelmiştir.
- Nizâmî eserinde intak sanatından faydalanmak suretiyle insan dışı varlıkları konuşturmuştur. 6. Makaleden sonra gelen hikâye “Köpek, Avcı ve Tilki'nin Hikâyesi”⁶⁵, 20. Makaleden sonra gelen “Bülbül ve Doğan'ın hikâyesi”⁶⁶ başlığını taşımaktadır ve Nizâmî bu bölümlerde adı geçen hayvanları intak

⁵⁹ Nizâmî-i Gencevî, *a.g.e.*, s. 80-83.

⁶⁰ Mevlânâ Şemsî-i Bağdâdî, *a.g.e.*, Vr. 29^b-30^b.

⁶¹ Nizâmî-i Gencevî, *a.g.e.*, s. 89.

⁶² Mevlânâ Şemsî-i Bağdâdî, *a.g.e.*, Vr. 57^a-58^a.

⁶³ Nizâmî-i Gencevî, *a.g.e.*, s. 91.

⁶⁴ Mevlânâ Şemsî-i Bağdâdî, *a.g.e.*, Vr. 58^a-59^a.

⁶⁵ Nizâmî-i Gencevî, *a.g.e.*, s. 101.

⁶⁶ *A.g.e.*, s. 177.

sanatını kullanmak suretiyle konuşmaktadır. Ayrıca yine 11. Makalede ördek ile doğan'ı konuşuran⁶⁷ Nizâmî, “Feridun’un Âhu ile Hikâyesi” başlığı altında ise cansız bir varlık olan oku kişileştirerek konuşmaktadır.⁶⁸ Şemsî ise *Manzar-i ebrâr*’ında teşhis sanatını kullanmış olsa da intak sanatından faydalanmamıştır.

HER İKİ ESER ARASINDA YER ALAN BENZER BEYİTLER

Yaptığımız inceleme esnasında Nizâmî’nin *Mahzenü’l esrâr*’ı ile ona nazire olarak yazılmış olan Şemsî-i Bağdâdî’nin *Manzar-i ebrâr* mesnevisi arasında gerek lafiz gerekse mana yönünden birbirine benzer olan birçok beytin varlığı dikkatimizi çekmiştir. Burada söz konusu beyitlerden sınırlı bir kısma yer verilecektir.

Nizâmî

خام کمن پخته تـدبیرها عذر پذیرند دة تقصیرها⁶⁹
 “Ham tedbirleri pişirir, hataları mazur görür.”

Şemsî

راست برآرنده تـدبیرها عذر پذیرند دة تقصیرها⁷⁰
 “Tedbirleri rast getiren, hataları mazur görendir.”

Nizâmî

کیست درین دیر گه دیرپای کولمن الملک زند جز خدای⁷¹
 “Kadim zamanlardan beri bu dünyada, Allah’tan başka kim hüküm sürdüğünü iddia edebilir?”

Şemsî

کیست بجز تو که نداد در دهد از «لَمِنَ الْمُلْکِ» صدادر دهد⁷²

⁶⁷ Nizâmî-i Gencevî, "*Mahzenü’l Esrâr*", s. 127.

⁶⁸ *A.g.e.*, s. 109.

⁶⁹ *A.g.e.*, s. 3.

⁷⁰ Mevlânâ Şemsî-i Bağdâdî, "*Manzar-i ebrâr*", Vr. 4^a.

⁷¹ Nizâmî-i Gencevî, *a.g.e.*, s. 3.

⁷² Mevlânâ Şemsî-i Bağdâdî, *a.g.e.*, Vr. 4^b.

“Senden başka ‘mülkün sahibiyim’ diyecek olan kim var?”

Nizâmî

چاره ما ساز که بی داوریم گر تو برانی به که روی آوریم⁷³

“Biz çaresizlere çare bul! Eğer sen de kapından sürersen kime yüz çeviririz?”

Şemsî

گر همه رانند به تو بگذریم و تو برانی به که رو آوریم⁷⁴

“Herkes kapısından kovsa sana geliriz, eğer sen kapından sürersen kime yüz çeviririz?”

Nizâmî

در صفتت گنگ فرو مانده ایم من عرف الله فرو خوانده ایم⁷⁵

“Senin sıfatında dilsiz ve aciz kalmışız, ‘Allah’ı kim bilir’ sözünün hikmetini okuruz.”

Şemsî

عقل نداند چه ستاید ترا السنتنا قاصرۃ هاهنا⁷⁶

“Akıl seni nasıl öveceğini bilmez. Dillerimiz seni övmekte yetersiz.”

Nizâmî

زان سفر عشق نیاز آمده در نفسی رفتی و باز آمده⁷⁷

“O aşk yolculuğundan muhabbet hâsıl olmuş, bir nefeste gidip geri dönmüştür.”

Şemsî

بود به انوار شده مقتبس رفتن و باز آمدنش یک نفس⁷⁸

⁷³ Nizâmî-i Gencevî, "Mahzenü'l Esrâr", s. 11.

⁷⁴ Mevlânâ Şemsî-i Bağdâdî, "Manzar-i ebrâr", Vr. 6^b.

⁷⁵ Nizâmî-i Gencevî, a.g.e., s. 11.

⁷⁶ Mevlânâ Şemsî-i Bağdâdî, a.g.e., Vr. 6^a.

⁷⁷ Nizâmî-i Gencevî, a.g.e., s. 19.

⁷⁸ Mevlânâ Şemsî-i Bağdâdî, a.g.e., Vr. 10^b.

“Nurlarla kaplanmış gibi oldu, gidişi ve gelişi bir solukta oldu ve bitti.

Nizâmî

خطِ فلک خطه میدان تست گوی زمین در خم چوگان تست⁷⁹

“Feleğin çizgileri senin meydan yerindir. Yeryüzü gûyu senin çevganının kıvrımındadır.”

Şemsî

آنکه ظفر بر سر میدان اوست گوی فلک در خم چوگان اوست⁸⁰

“Zaferin meydanında olduğu kişi odur, feleğin gûyu onun çevganının kıvrımındadır.”

Nizâmî

حاصل دنیا چو یکی ساعتست طاعت کن کز همه به طاعتست⁸¹

“Dünya nimetlerinin süresi bir saat gibidir, İbadet et! İbadet her şeyden daha üstündür.”

Şemsî

مدت دنیا که یکی ساعت است خلقت او خاصه پی طاعت است⁸²

“Dünyanın süresi bir saat kadar kısadır ki onun yaratılış amacı da ibadet içindir.”

Nizâmî

دور خلافت چو به هارون رسید رایت عباس به گردون رسید⁸³

“Halifelik sırası Hârûn’a geldiğinde Abbasoğullarının sancağı feleğe kadar uzanıyordu.”

Şemsî

دور خلافت چو به هارون رسید بود خلیق ز غنامست تقید⁸⁴

⁷⁹ Nizâmî-i Gencevî, *"Mahzenü'l Esrâr"*, s. 29.

⁸⁰ Mevlânâ Şemsî-i Bağdâdî, *"Manzar-i ebrâr"*, Vr. 16^a.

⁸¹ Nizâmî-i Gencevî, *a.g.e.*, s. 83.

⁸² Mevlânâ Şemsî-i Bağdâdî, *a.g.e.*, Vr. 20^a.

⁸³ Nizâmî-i Gencevî, *a.g.e.*, s. 171.

“Halifelik sırası Hârûn’a geldiğinde halk zenginliğin nimetlerinden faydalanır olmuştu.”

Nizâmî

اول و آخر به وجود و صفات هست کن و نیست کن کاینات⁸⁵

“Varlık bakımından ilk ve sondur, kâinatı var eden ve yok edecek olan da o’dur.”

Şemsî

از تو رسد بر همه بست و شکست هست کن و نیست کن هر چه هست⁸⁶

“Her şeyi bozabilecek olan da düzelten de sensin, var olan her şeyi var eden de yok eden de sensin.”

SONUÇ

Nizâmî-i Gencevî’nin *Mahzenü’l esrâr* mesnevisine nazire yazmak hem İran, hem de Osmanlı sahasında uzun yıllar devam eden bir gelenek halini almıştır. X/XVI. yüzyılda Kanûnî Sultan Süleyman döneminde, Osmanlı hâkimiyeti altına girmiş olan Bağdat’ ta yaşayan Şemsî-i Bağdâdî ‘nin *Manzar-i ebrâr* mesnevisi de bu geleneğin halkalarından biridir.

Eser müellif tarafından 954/1547/1548 yılında tamamlanmış, müellifin oğlu ve Türk edebiyatının önemli tezkirelerinden *Gülşen-i şu’âra*’nın yazarı Ahdî tarafından Cemâziyelevvel 975/ 1567 Kasım/Aralık tarihinde istinsah edilmiştir.

Muhtevasında bulunan Kanûnî Sultan Süleyman adına kaleme alınmış üç methiyeden, eserin bu padişaha sunulmak üzere yazıldığı anlaşılmaktadır. Ayrıca eserde İrakeyn seferi gibi tarihi olaylar ve Bağdat’ın Kanûnî eliyle yeniden imar edilişi hakkında şairin bizzat gözlemleri yer almaktadır.

Nazire olarak yazıldığı *Mahzenü’l esrâr* ile *Manzar-i ebrâr* arasında şekil ve muhteva açısından bazı benzerlikler ve farklılıklar mevcuttur. *Manzar-i ebrâr* da tıpkı *Mahzenü’l esrâr* gibi serî bahrinin müfte’ilün müfte’ilün fâ’ilün kalıbında yazılmıştır.

⁸⁴ Mevlânâ Şemsî-i Bağdâdî, “*Manzar-i ebrâr*”, Vr. 25^a

⁸⁵ Nizâmî-i Gencevî, “*Mahzenü’l Esrâr*”, s. 3.

⁸⁶ Mevlânâ Şemsî-i Bağdâdî, *a.g.e.*, Vr. 5^b.

Mahzenü'l esrâr 2400 beyitten müteşekkil iken *Manzar-i ebrâr* 2257 beyitten oluşmaktadır.

Ayrıca her iki eserde içeriği farklı olsa da bazı ortak isimlerin hikâyeleri, benzer ibareler, ortak teşbihler ve gerek lafız gerekse mana yönünden birbirine benzeyen birçok beyit bulunmaktadır.

Bu çalışma eserle ilgili daha kapsamlı bir çalışma olan “Şemsî-yi Bağdâdî'nin *Manzar-i Ebrâr* Mesnevîsi ve Nizâmî'nin *Mahzenü'l Esrâr*'ı ile Karşılaştırılması” adlı tez çalışmamızın daraltılmış halidir.

KAYNAKÇA

- Açıkgöz, Namık: "TDV İslam Ansiklopedisi", **Riyâzî**, C. 35, İstanbul, 2008, s. 144-145.
- Bağdatlı Ahdî: **Gülşen-i Şu'arâ**, haz. Süleyman Solmaz, Ankara, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, 2018.
- Bağdatlı İsmail Paşa: **Îzâhu'l-Meknûn Fi'z-zeyli 'alâ Keşfi'z-Zunûn an Esâmi'l-Kütüb Ve'l-Fünûn**, 2 cilt, C. 1, thk. Kilisli Rifat Bilge, Şerefettin Yaltkaya, haz. Şerefettin Yaltkaya, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1947.
- Câmî, Abdurrahman: **Salâmân ve Ebsâl**, thk. Zehrâ Muhâcirî, Tahran, Neşr-i Ney, 1376 hş.
- Erişen, Gülgün: "**Bursalı Rahmi ve Gül-i Sad-Berg'i**", Ankara, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi Tezi, 1990.
- Hayyâmpûr, Abdurresûl: **Ferheng-i Sohenveran**, 2 cilt, C. 2, Tahran, İntişarât-ı Telâye, 1382 hş.
- Karakütük, Seyhan: "**Şemsî-yi Bağdâdî'nin Manzar-i Ebrâr Mesnevîsi ve Nizâmî'nin Mahzenü'l Esrâr'ı ile Karşılaştırılması**" (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2022
- Kâtib Çelebi: **Keşfü'z-Zunûn 'an Esâmi'l-Kütüb Ve'l-Fünûn**, Lübnan-Beyrut, Darü'l İhyâ e-türasi'l Arabiyyî, t.y.
- Köksal, M. Fatih: "TDV İslam Ansiklopedisi", **Nazîre**, C. 32, İstanbul, 2006, s. 456-458.

- Kuşoğlu, M. Oğuzhan: **“Sâdik-i Kitâbdâr’ın Mecma‘ü’l-Havâs Adlı Eseri (inceleme - Metin - Dizin)”**, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Dili Bilim Dalı, Doktora Tezi Tezi, 2012.
- Mevlânâ Şemsî-i Bağdâdî: **Manzar-i Ebrâr**, t.y., Köprülü Yazma Eser Kütüphanesi: Fâzıl Ahmed Paşa, nr. 294.
- Nefisî, Saîd: **Tarih-i Nazm u Nesr der İran**, C. 1, Tahran, Furûğî, 1334 hş.
- Nizâmî-i Gencevî: **Mahzenü'l Esrâr**, thk. Vâhîd Destgirdî, Tahran, İntişarât-i İbn-i Sînâ, 1334 hş.
- Olgun, Tahir: **Edebiyat Lügatı**, haz. Edib Kürkçüoğlu, İstanbul, Enderun Kitabevi, 1994.
- Riyâzî Muhammed Efendi: **Riyâzî’ş-Şuara (Tezkiretü’ş-Şuara)**, haz. Namık Açıkgoz, Ankara, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, 2017.
- Sâm Mirza Safevî: **Tuhfe-i Sâmi**, thk. Vâhîd Destgirdî, Tahran, Matbaa-ı Armağan, 1314 hş.
- : **Tuhfe-i Sâmi**, t.y., Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi: Ayasofya, nr. 4248.
- : **Tuhfe-i Sâmi**, t.y., Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi: Fatih, nr. 4242.
- Şerîfî, Muhammed: **Ferheng-i Edebiyat-i Farsî**, 2 cilt, C. 2, Tahran, intişarât-i Muin, 1387 hş.